KÓNYA ANNA*

IKONOGRÁFIAI PROBLÉMÁK ERDÉLYI KÉSŐ GÓTIKUS FALKÉPEKEN. KÉT ESETTANULMÁNY

Kulcsszavak: *Erdély; középkori falképfestészet; ikonográfia; Szent Orsolya; Szent Bálint; Székelydálya; Nagyszeben*

Bár a középkori falképek művészettörténeti elemzésének csak egy kezdeti lépése, az ikonográfiai azonosítás bizonyos esetekben maga is kihívást jelenthet. Ennek oka legtöbbször a falképek gyakran töredékes állapota; más esetekben viszont olyan ritka, szokatlan vagy következetlennek tűnő ikonográfiai jegyekkel találkozunk, amelyek nehezen illeszthetők az ikonográfiai kézikönyvek rendszerező kategóriáiba. A tanulmányban ezeket a kihívásokat két, az erdélyi késő gótikus falképfestészetből vett példán keresztül szeretném bemutatni, az ikonográfiai jegyek értelmezésekor a lehetséges előképeket és analógiákat is figyelembe véve.

1. A székelydályai, ma református templom szentélyzáródásának északi oldalán egy töredékesen fennmaradt hajóábrázolás látható; a késő gótikus boltozat homlokívéhez illeszkedő kompozíció alsó része hiányzik, felső részét a 18. század végén készült stukkódísz borítja; a fennmaradó festett felületen további hiányok figyelhetők meg. (1. kép) A jeleneten a képmező teljes szélességét kitöltő hajóban mindkét nembeli, különböző korú és rangú, dicsfény nélküli alakokból álló sokaság látható. A több sorban álló, félprofilban megfestett utasok valamennyien egy irányba fordulnak, kezüket imára összetéve. A sokaság élén egy koronás hajadon töredékes alakja vehető ki. Felettük, a magasban egy háromalakos Keresztre feszítés mintegy látomásként lebegni látszik a vitorla háttére előtt. A hajó mögött jobbra páncélos katonák csoportja tűnik fel, a hajó előtt egy további fegyveres áll, kivont karddal.

A székelydályai falképek kutatástörténetét Jánó Mihály részletesen vizsgálta,¹ ezért itt csak az ábrázolás azonosítását érintő részletekre térek ki. A falképet elsőként

* KÓNYA Anna (1990), PhD, művészettörténész, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, konyaanna@gmail.com.

1 JÁNÓ Mihály: *Színek és legendák. Tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez.* Pallas-Akadémia, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 2008. 83, 100–102.

Huszka József tárta fel 1882-ben, és akvarellmásolatot is készített róla, mely szerencsés módon ma már kevésbé jól látható részleteket is megőrizt.² (2. kép) A másolatot a ma látható részletekkel összevetve megállapítható, hogy Huszka nem tárta fel a falképfelület egészét. Az általa feltárt részek alapján a hajótestet a szentélyek díszítésében gyakori festett függönyként értelmezte, a vitorlát a kompozíciót keretező félrevont drapériaként, az árbócot oszlopként, a jelenetet pedig Szent Margit megdicsőüléseként írta le, melyen a katonák a vesztőhelyre kísérik a szentet, míg az imádkozó tömeg Margit közbenjárásáért könyörög.³

A jelenetet ezután újból lemeszelték, hogy „csonka alakjaival ne botránkoztassa a híveket”.⁴ Így a művészettörténeti kutatás számára sokáig a másolat, majd egy kisebb feltárt részlet alapján volt tanulmányozható egészen a 2010-es évek elején történő feltárásig. Ennek megfelelően a falkép szakirodalma sem gazdag. A különböző publikációkban többnyire csak rövid említés esik a szentély északi falának ábrázolásáról, melyet a legtöbb szerző az Egyház hajójaként azonosít.⁵

A hajó az Egyház egyik legkorábbi metaforája, melyet ókeresztény szerzők dolgoztak ki, és amely a késő középkorban is népszerű volt. Az egyházatyák leírása alapján az Egyház hajójának árbóca Krisztus keresztje, amely az Odüsszeusz történetére

2 Huszka 1882-es helyszíni vázlatát a Néprajzi Múzeum őrzi (Itsz. NM R 10183); a Műemlékek Országos Bizottságának 1903-ban benyújtott, kidolgozott akvarellmásolat a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtárában található (Itsz. FM 108).

3 Huszka József: *Magyar szentek a Székelyföldön a XV. és XVI-dik századokban*. Archaeologiai Értesítő VI(1886). 2. sz. 128–130.

4 Uo. 128.

5 Az utóbbi években a legrészletesebben Szabó Tekla foglalkozott a jelenettel: SZABÓ Tekla: *Magyarvita középkori templomának donátorképei*. Korunk XXVI(2015). 1. sz. 6; Uő: *The 14th Century Representations of Navicella and the Story of the Murals from Jelna (Bistrița-Năsăud County)*. Caiete ARA IX(2018). 151. Lásd még: GOMBOSI Beatrix: „Köpnöyegem pedig az én irgalmasságom ...”: *köpnöyeges Mária ábrázolások a középkori Magyarországon* / „Mein weiter Mantel ist meine Barmherzigkeit...”: *Schutzmantelmadonnen aus dem mittelalterlichen Ungarn*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2008. 163; GERMAN Kinga: *Sakramentsnischen und Sakramentshäuser in Siebenbürgen*. Michael Imhof, Petersberg, 2014. 256; DANA JENEI: *Thèmes iconographiques et images dévotionnelles dans la peinture murale médiévale tardive de Transylvanie (deuxième partie du XVe siècle – premier quart du XVIe siècle)*. Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts LI(2014). 30. A még feltáratlan falképpel kapcsolatban felmerült, hogy egy Utolsó ítélet kompozíció részlete lehet: BALOGH Jolán: *Az erdélyi renaissance*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kvár, 1943. 295; LÁNGI József-MIHÁLY Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések*. I. Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Bp., 2002. 104–105. Szent Orsolya magyarországi tiszteletéről írt tanulmányában Tüskés Anna utal Sarkadi Nagy Emese szóbeli közlésére, mely szerint a falkép Szent Orsolya legendájának egyik jelenete. Tüskés Anna: *Szent Orsolya tisztelete a középkori Magyarországon: legendák, ereklyék, oltárok*. Opus Mixtum III(2014). 37.

viSSZavezethető motívum. Ahogy a Krisztus prefigurációjaként értelmezett pogány hős az árbóchoz kötözve ellenállt a szirének csábító énekének, ugyanígy a történet keresztény újraértelmezésében Krisztus keresztje oltalmat nyújt az Egyház hajójának fedélzetén utazó hívők számára, akik így elkerülhetik a bűn és csábítás veszélyeit az örök élet kikötője felé tartó viharos úton.⁶

Ez a motívum a székelydályai képpel korábban kapcsolatba hozott analógiákon is megfigyelhető, így Winand von Steeg *Adamas colluctancium aquilarum* című, 1419-es allegorikus munkájának egyik tollrajzán,⁷ vagy Giacomo Ammannati Piccolomini bíboros breviáriumának miniatúráján.⁸ Az utóbbi ábrázolás lehetséges forrásként Szent Ambrus egyik prédikációját azonosította a kutatás, mely az allegória különösen képszerű és részletes kifejtését tartalmazza: bár az Egyházat, mint egy hajót, különböző megpróbáltatások érik, nem szenved hajótörést, mert az árbócán a megfeszített Krisztus van, a hajó tatján az Atya kormányoz a földi világ keskeny tengerszorosain keresztül, a hajó orránál pedig a Szentlélek mutatja az irányt; a tizenkét apostol az evezős, és ugyanennyi próféta is jelen van a hajón.⁹ Ez az ekkleziológiai összkép a miniatúrán az evangélistaszimbólumokkal, illetve a hajó fölött a keretdísz medalionjában a gyermek Jézust tartó Mária alakjával és további szentekkel egészül ki. Az ábrázoláson a dagadó vitorla háttere előtt feltűnő feszület mellett a parton álló, a hajó utasaira támadó fegyveres katonák jelenléte is hasonló a székelydályai kompozícióhoz.

Mégis, a következőkben amellet szeretnék érvelni, hogy a székelydályai falkép egy másik képtípushoz köthető. Az Egyházat mint hajót megjelenítő allegorikus képekhez képest feltűnő a falképen a nőalakok túlsúlya. A jelenet főalakja mellett a sokaság első soraiban álló többi szereplő is egy-két kivételtől eltekintve nő; legtöbben koronát viselnek, a kibontott hajú hajadonok mellett fejkendő asszonyok is megjelennek.

6 Hugo RAHNER: *Greek Myths and Christian Mystery*. Biblo and Tannen, New York, 1971. 328–386; Thomas LENTES: *Die Barke zur Ewigkeit, der Mastbaum und die Waage des Kreuzes = Glaube Hoffnung Liebe Tod – Von der Entwicklung religiöser Bildkonzepte*. Hrsg. Cristoph GEISSMAR-BRANDI–Eleonora LOUIS. Kunsthalle, Wien, 1995. 194.

7 Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 412, fol. 66^v. Lásd MAROSI Ernő: *Winand von Steeg: Adamas colluctancium aquilarum = Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában. 1387–1437*. Szerk. TAKÁCS Imre. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2006. 463–464. A rajzot Szabó Tekla említi a székelydályai hajóábrázolás analógiájaként: Uő: i. m. 6.

8 New York, Pierpont Morgan Library, Ms. 799, fol. 234^v, 1475 körül (<http://ica.themorgan.org/manuscript/page/33/145066>). (Utolsó megtekintés: 2021. 05. 30.)

9 Martin KEMP: *Navis ecclesiae: An Ambrosian Metaphor in Leonardo's Allegory of the Nautical Wolf and Imperious Eagle*. Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance XLIII(1981). 2. sz. 260–261.

Szintén új elem az előtérben jobbra, a hajó előtt álló férfialak, aki a feje fölé emelt karddal éppen lefejezni készül egy hajadont, akit a hajánál fogva húz át a hajó peremén. (3. kép) A szűz fejét levágó katona a korabeli Szent Orsolya vértanúsága-jelenetek gyakori motívuma, közeli kompozíciós analógiákkal az erdélyi oltárképfestészetben is.¹⁰

A sokaság előtt álló, kibontott hajú, koronás nőalak sötétvörös köpenyben és imára összetett kézzel minden bizonnyal maga Szent Orsolya, akit elhelyezése és nagyobb mérete is kiemel a többiek közül, akárcsak a vértanúság más ábrázolásain. A hajóban álló imádkozó sokaság összetétele is megfelel az írott legendahagyománynak, mely szerint a szüzeket férfiak – közöttük Cyriacus pápa és több püspök –, valamint férjes asszonyok is elkísérték. A falképen Szent Orsolya jobbján látható egy díszes mitrát viselő püspökalak, a mellette álló tiarás pápa nagyrészt elpusztult alakja az akvarellmásolaton jobban kivehető.

A hajó mögött, a parton jobbról közelítő katonák föltehetően a hunok, akik Köln kikötőjében rátámadtak a római zarándoklatról visszatérő Szent Orsolyára és kíséretére. A fallal és kaputornyokkal megerősített Köln látképe gyakran feltűnik a vértanúság-jelenet háttérében;¹¹ a katonák csoportja mögötti félköríves kapu és kőfal részlete így a Köln városára való egyszerűsített utalás lehet.

Míg a legenda ábrázolásain rendszerint feltűnnek a partról a mártírokra célzó íjászok, Székelydályán a többnyire páncélt viselő katonák karddal és botokkal vannak felszerelve. A legenda szerint a hunok vezére egy nyíllal lőtte le Orsolyát, azonban nem esik szó arról, hogy kíséretének tagjai hogyan lelték halálukat. Ennek megfelelően képi ábrázolásokon is előfordulhat, hogy ne legyenek íjászok a hunok között,¹² viszont az sem zárható ki, hogy voltak nyilazó katonák a kompozíció mára elpusztult alsó részén.

Szent Orsolya és a tizenegyezer szűz vértanúságának középkori magyarországi ábrázolásait tekintve példa nélküli azonban az Egyház mint hajó allegóriájából ismert feszület a hajó árbócán, melyre nem találunk utalást a legenda írott változatai-

10 A motívum hasonló ábrázolása látható a homoródbenei oltár Szent Orsolya vértanúsága jelenetén (SARKADI NAGY Emese: *Local Workshops – Foreign Connections. Late Medieval Altarpieces from Transylvania*. Thorbecke, Ostfildern, 2012. 231–234, II.167. kép) és egy azonos témájú, feltételezhetően erdélyi eredetű oltártáblán is (1480 körül, magángyűjtemény, lásd Uo. 217–218, II.148. kép). További példákért lásd Tüskés: *i. m.* 39.

11 Például a szlovéniai Mače Szent Miklós-templomának falképén (1467), ahol a székelydályaihoz valamelyest hasonló elrendezésben a hun katonák a kompozíció jobb felső sarkában látható városkapun özönlenek elő, hogy a hajóra támadjanak (REALonline, no. 010654, <https://realonline.imareal.sbg.ac.at>). (Utolsó megtekintés: 2021. 05. 30.)

12 Így például a Très Riches Heures du Duc de Berry miniatúráján (fol. 178°), ahol a hunok lándzsákkal és karddal vannak felfegyverkezve.

ban.¹³ A motívum mégsem egyedülálló Szent Orsolya ikonográfiájában; értelmezéséhez egy, a 15. század közepén kialakult kompozíciós típus vizsgálata visz közelebb, mely motívumkincsében és gondolatiságában a korábban említett hajóallegóriákkal rokon, azonban egy sajátos kontextushoz, a Szent Orsolya-testvérületekhez köthető.

A strasbourgi testvérület 1497-ben kiadott könyvének címlapját díszítő fametszeten Krisztus keresztje képezi Szent Orsolya hajójának árbócat.¹⁴ (4. kép) A kereszt lábánál Szent Orsolya Mária és a gyermek Jézus jobbán tűnik fel további szentek társaságában, előttük oltárasztal ostyával és borral. Az oltár előtt Szent János a *fons vitae*ből egy kehelybe gyűjti Krisztus életadó vérét. A kompozíció jobb felső sarkában egy második oltár látható, melynél egy pap misét celebrál; ennek azonnali következménye egy, a tisztítótűzben szenvedő lélek megmenekülése. A kiadvány szövege magát a testvérületet nevezi Szent Orsolya hajójának, mely a tagjait viteldíj, azaz imádságok fejében az örök élet kikötőjébe szállítja. Az allegória egy kompozícióban összesíti mindazt, ami a hajó utasainak üdvösségét biztosíthatja: Krisztus megváltó áldozata és az Oltáriszentségben jelen levő teste és vére mellett a szentek és különösen Szent Orsolya közbenjárása is fontos szerepet kap, aki érdemei és vértanúhalála alapján az őt tisztelők méltó szószólója lehetett.

Szent Orsolya hajójának allegorikus ábrázolása a testvérületek kiadványainak lapjain kívül is kifejtette hatását, így a megfeszített Krisztus alakja a vértanúság narratív ábrázolásain is helyet kaphatott. A lichtentali ciszterci apácakolostor 1496-ban készült oltárképének tábláján mindjárt két, csaknem egyforma, az életnagyságúnál jelentősen kisebb feszületet látunk, az egyiket az oszlopszerű árbóc tetején, a másikat Szent Orsolya tartja a magasba.¹⁵ (5. kép) Az utóbbit a szent feliratszalagon olvasható szavai magyarázzák meg, melyekkel arra buzdítja társait, hogy bátran harcoljanak Krisztusnak e keresztjében, hiszen a kegyetlen zsarnokok általi halált majd az örök élet követi.¹⁶ Id. Jörg Breu 1520–30 körül készült Szent Orsolya-oltárának középképén az árbócot helyettesítő, csaknem életnagyságú feszület méreténél fogva még

13 A legenda különböző változatainak összefoglalását lásd: Frank Günter ZEHNDER: *Sankt Ursula: Legende, Verehrung, Bilderwelt*. Wienand, Köln, 1987. 13–41.

14 Bartholomäus KISTLER: *Von Sant Ursulen schiffin*. Strasbourg, 1497. Lásd: Marcus DEKIERT: *Bartholomäus Kistler = Spätmittelalter am Oberrhein. Große Landesausstellung Baden-Württemberg 29. September 2001 – 3. Februar 2002. I. Maler und Werkstätten 1450 – 1525*. Hrsg. Dietmar LÜDKE. Thorbecke, Stuttgart, 2001. 390–391, 228. kép.

15 ZEHNDER, i. m., 1. tábla.

16 *Jn Cruce hac Christi pugnemus fortiter om(n)es: Nec nos Conturbe(n)t crudeli morte tjra(n)ni: Nam hoc triste malum sequitur mox vita p(er)hemnis* 1496. Ilas BARTUSCH: *Baden-Baden-Lichtental, Kloster Lichtental, Klosterkirche/Fürstenkapelle = Die Deutschen Inschriften 78. Stadt Baden-Baden und Landkreis Rastatt*, no. 127 (<http://www.inschriften.net/baden-baden-und-landkreis-rastatt/inschrift/nr/di078-0127.html#content> – Utolsó megtekintés: 2021. 05. 30.)

hangsúlyosabb.¹⁷ A kereszthalált halt Megváltó szívárványszerű dicsfénybe foglalt alakja az áhítatos elmélyülésre alkalmat adó nyugvópont a mozgalmas, zsúfolt vértanúság-jeleneten.

Ebbe a sorba illeszthető a székelődályai kompozíció is, ahol a bemutatott korabeli párhuzamokhoz hasonlóan a legendaepizód ábrázolása további jelentéssrétegekkel gazdagodik. A Szent Orsolyával Rómából visszatérő zarándokok közössége egyben a hívők közösségére is utalhat, akik Krisztus keresztségének oltalma alatt hajóznak az örök élet kikötője felé.

2. A nagyszebeni egykori domonkos apácakolostor templomában (ma ferences templom) 2016 nyarán a szentély egész déli falát kitöltő falképegyüttes került napvilágra.¹⁸ (6. kép) A két regiszterre kiterjedő dekorációs program a Tízezer vértanú, valamint Szent Orsolya és a tizenegyezer szűz gyakran párhuzamba állított mártíromsága mellett álló szentek alakjait, a Keresztre feszítést és egy, csak töredékeiben fennmaradt intercessziós képet foglal magában.

A felső sáv balról a második jelenetén négy álló püspökszent látható. A két középső püspök alakját egy 18. századi pilaszter vágja át: itt egy ma már nem azonosítható szent mellett Szent Miklós áll, kezében könyvvel és három aranygolyóval. A tőlük jobbra álló, egyelőre szintén azonosíthatatlan püspöknek egy kutya az attribútuma.

A sorban balról az első, a többiekhez hasonlóan püspöki ornátusban, süveggel és bottal ábrázolt szent azonosítása nem okoz problémát. (7. kép) A lábánál fekvő félalak, aki felé jobb kezének áldó gesztusával mutat, egyértelműen Szent Bálintként azonosítja a püspököt, akit a nyavalyatörőssök védőszentjeként leggyakrabban a földön fekvő epilepsziás beteggel együtt ábrázoltak.¹⁹

Szokatlan elem azonban Szent Bálint ikonográfiájában a szent második attribútuma, a bal kezében tartott aranymonstrancia. (8. kép) Bár a német területeken és a középkori Magyarországon tisztelt Szent Bálint esetében több hasonló nevű szent kultusza olvadt egybe, egyikük élete vagy későbbi tisztelete sem ad magyarázatot erre

17 Andrew MORRALL: *Jörg Breu the Elder: Art, Culture and Belief in Reformation Augsburg*. Ashgate, Aldershot, 2001. 189–192, 3.24. kép.

18 A feltárássra a templom felújítása során került sor 2016 nyarán, Kiss Lóránd vezetésével. A templom építészeti és történeti ismertetését lásd: Mihaela Sanda SALONTAI: *Mănăstiri dominicane din Transilvania*. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2002. 224–227. A falképeket említi: Dana JENEI: *Goticul în Transilvania. Pictura*. Oscar Print, Buc., 2016. 77, 136–137, 159.

19 Gerhard JARITZ: *Signs of Mental Disorder in Late Medieval Visual Evidence = Mental (Dis) Order in Later Medieval Europe*. Ed. Sari KATAJALA-PELTOMAA–Susanna NIIRANEN. Brill, Leiden–Boston, 2014. 93–97.

az attribútumra,²⁰ amely azonban nem teljesen egyedülálló az erdélyi emléanyagban. Szent Bálintot hasonlóan úrmutatóval ábrázolták a Nagyszebentől nem messze fekvő Brulya 1520-ban készült szárnyas oltárán is.²¹ (9. kép) Egyes részletbeli különbségek ellenére – mint a ruházat színei és részletei vagy a falkép egyszerűbb, síkszerűbb és esetlenebb megfogalmazása – feltűnőek a két kompozíció közötti hasonlóságok: Szent Bálint és a földön fekvő alak²² testtartása, a szent jobb kezének jellegzetes gesztusa és főként a szokatlan attribútum²³ mind valamilyen kapcsolatra utal a két mű között.

A két Szent Bálint-ábrázolás közös előképeként egy Lucas Cranach-metszet azonosítható, melyet a *Wittenberger Heiltumsbuch* című, 1509-ben megjelent kiadvány számára készített. (10. kép) Ez a kiadvány Bölcs Frigyes szász választófejedelem Wittenbergben őrzött ereklyegyűjteményének illusztrált leltára, melyben az egyes ereklyetartók ábrázolásai láthatóak, a tartalmuk részletes felsorolásával.²⁴

Az, hogy a Szent Bálint-metszet is egy ereklyetartó szobrot ábrázol, felismerhető a nyavalyatörős alakja által nagyrészt eltakart sokszögű talpazatról, akkor is, ha Cranach nem egy végletekig hű másolatra törekedett, hanem lendületesebb, életszerűbb módon értelmezte újra a modellt.²⁵ A képhez tartozó leírás alapján a Bálint kezében tartott monstrancia a szent testének összesen hét – két nagyobb és öt kisebb – darabkáját tartalmazta, míg Bálint figura-ereklyetartója további tizenhat darabot őrzött.²⁶ Ez alapján egyértelmű, hogy a monstrancia eredetileg nem a szent azonosítását elősegítő attribútumként szolgált, hanem ereklyetartóként, akárcsak egy azonosítatlan királyalak (fol. 41r) monstranciája, mely a felirat szerint Krisztus töviskoszo-

20 *Lexikon der christlichen Ikonographie*. VIII. Hrsg. Engelbert KIRSCHBAUM. Herder, Rom–Freiburg im Breisgau–Basel–Wien, 1976. 529–531.

21 A nagydisznói evangélikus templomban őrzött szárnyas oltárról újabban, további szakirodalom megjelenésével, lásd: SARKADI NAGY: *i. m.* 153–155; Ciprian FIREA: *Polipticele medievale din Transilvania: Artă, liturghie, patronaj*. Mega, Cluj–Napoca, 2016. 156–158.

22 Bár a falkép zsúfoltabb kompozíciója miatt itt csak a nyavalyatörős felsőteste fért el, a két fekvő alak testtartása és ruházata hasonló.

23 A monstrancia az oltárképen díszesebb kialakítású, felső része fiálékkal tagolt.

24 A *Wittenberger Heiltumsbuch*-ról lásd: Livia CÁRDENAS: *Friedrich der Weise und das Wittenberger Heiltumsbuch: mediale Repräsentation zwischen Mittelalter und Neuzeit*. Lukas, Berlin, 2002.

25 Bár maga az ereklyetartó mára nem maradt fenn, ismert egy korabeli rajz, amely a fametszetnél minden bizonnyal hübb képet ad a szoborról, lásd: Uő: *Kollektionskataloge des Heiligen: Reliquiensammlungen im Bild = Collectors' Knowledge: What is Kept, What is Discarded*. Ed. Anja-Silvia GOEING–Anthony T. GRAFTON–Paul MICHEL. Brill, Leiden–Boston, 2013. 184, 14. kép.

26 *Zum .xii. Ein silbern Bild sant Valentini / Von dem gebein sant Valentini. xvi. partickel ym Bildt / Seynes heyligen gepeyns yn der Monstrantz. funff partickel / Zwey gantz glied yn der Monstrantz von sant Valentino / Summa .xxiii. partickel*

rújának egy darabját tartalmazta, és a gyűjtemény számos egyedülálló ereklyetartó monstranciája.

A monstrancia eredeti funkciójára való utalás azonban elvész, miután a metszetkompozíciót az oltárkép, illetve falkép műfajába adaptálták, ugyanúgy, ahogyan az eredeti modell, az ereklyetartó szobor műfaja sem ismerhető fel többé. A brulyai oltárképen a monstrancia egyértelműen új értelmet kap, Krisztus testét tartalmazza az üvegen keresztül jól látható szentostya formájában. Bár a nagyszebeni falképen nem látható a monstrancia tartalma, így nem beszélhetünk egy ennyire tudatos jelentésváltásról, valószínűnek tűnik, hogy az oltárképhez hasonlóan itt is úrmutatóként értelmezték, miután a *Heiltumsbuch* lapjairól a szentély falképdíszének kontextusába helyezve már semmi nem utalt eredeti ereklyetartó szerepére.

A két bemutatott példa jól szemlélteti, hogy az erdélyi falképek mennyire szervezen illeszthetők a korabeli, nyugatabbra fekvő régiók – főként a német területek – jellegzetes művészeti és vallásos jelenségei közé, amelyek vizsgálata viszont az erdélyi emléktanyag jobb megértését teszi lehetővé.

ICONOGRAPHIC PROBLEMS IN TRANSYLVANIAN LATE GOTHIC WALL PAINTINGS. TWO CASE STUDIES

Keywords: *Transylvania; medieval wall painting; iconography; Saint Ursula; Saint Valentine; Daia; Sibiu*

The study analyses two wall painting representations, whose unusual, seemingly inconsistent iconographic features pose challenges for interpretation. The first part of the article focuses on a composition on the northern chancel wall in the parish church of Daia, which has previously been described as an allegory of the Church as a ship. Based on an examination of its iconographic features and compositional analogies, I argue for an identification as the Martyrdom of Saint Ursula and the Eleven Thousand Virgins. At the same time, through the motif of the Crucifixion on the ship's mast the narrative scene acquires a broader, allegorical meaning and can be fit into a composition type connected to Saint Ursula confraternities, where the vessel of the saint is presented as the ship carrying the community of believers toward the harbour of eternal life under the protection of Christ's cross.

In the second part of the study, I focus on an image of Saint Valentine within the recently discovered wall painting decoration of the southern chancel wall in the former church of the Dominican nunnery in Sibiu. Besides his conventional attribute, an epileptic lying at his feet, the bishop saint is holding a golden monstrance in his left hand, which is an unusual element in his iconography. This attribute also appears in a compositionally similar representation of Saint Valentine in the altarpiece from Bruiu (1520). The common source of both compositions can be identified in a woodcut by Lucas Cranach prepared for the *Wittenberger Heiltumsbuch* (1509), representing a reliquary statue. While in the original work the monstrance functioned

as a container of relics, it acquired a new, eucharistic meaning when the composition was transposed from the printed model into the media of panel and mural painting.

PROBLEME ICONOGRAFICE ÎN PICTURA MURALĂ GOTICĂ TÂRZIE DIN TRANSILVANIA. DOUĂ STUDII DE CAZ

Cuvinte-cheie: *Transilvania; pictura murală medievală; iconografie; Sf. Ursula; Sf. Valentin; Daia; Sibiu*

Studiul analizează două reprezentări de pictură murală ale căror caracteristici iconografice neobișnuite, aparent incoerente constituie provocări pentru interpretare. Prima parte a acestui articol focusează pe o compoziție de pe peretele nordic al corului bisericii parohiale din Daia, care a fost interpretată anterior ca și o reprezentare alegorică a Navei Bisericii. Pe baza examinării trăsăturilor iconografice și a analogiilor compoziționale, argumentez că pictura reprezintă martiriul Sfintei Ursula și al celor unsprezece mii de fecioare. În același timp, prin motivul Răstignirii pe catargul navei, scena narativă dobândește o semnificație alegorică mai largă, și poate fi încadrată într-o categorie de compoziție legată de confraternitățile Sfânta Ursula, unde vasul sfintei și al însoțitoarelor ei este reprezentat ca nava care duce comunitatea credincioșilor spre portul vieții veșnice sub protecția crucii lui Isus.

În cea de-a doua parte a studiului mă concentrez asupra unei imagini a Sfântului Valentin în decorația de pictură murală recent descoperită pe peretele sudic al corului fostei bisericii a călugărițelor dominicane din Sibiu. Pe lângă atributul său tradițional, un epileptic situat la picioarele sale, sfântul episcop deține o monștrantă de aur în mâna stângă, un element neobișnuit în iconografia sa. Acest al doilea atribut apare și într-o reprezentare asemănătoare în compoziție a Sfântului Valentin de pe polipticul din Bruuiu (1520). Sursa comună a ambelor compoziții poate fi identificată într-o gravură de-a lui Lucas Cranach după o statuie-relicviar, realizată pentru *Wittenberger Heiltumsbuch* (1509). În timp ce în lucrarea originală monștranta a funcționat ca și un recipient de relicve, transpus din modelul grafic în mediul picturii murale și de retable, motivul a dobândit un sens nou, euharistic.

KÉPJEYZÉK/LIST OF ILLUSTRATIONS/LISTA IMAGINILOR

1. Szent Orsolya és a tizenegyezer szűz vértanúsága. Székelydála, plébániatemplom (ma református templom), 16. század eleje/The martyrdom of Saint Ursula and the Eleven Thousand Virgins. Daia, parish church (today Calvinist church), beginning of the 16th century/Martiriul Sfintei Ursula și al celor 11.000 de fecioare. Daia, biserica parohială (azi biserică calvinistă), începutul secolului al XVI-lea.
2. A szentélyzáródás északi falának jelenete, Huszka József akvarellmásolata, 1903. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, ltsz. FM 108/Scene on the northern chancel wall, watercolour copy by József Huszka, 1903. Hungarian Museum of Architecture and Monument Protection Documentation Center, Plan Collection, inv. no. FM 108/Scena pe peretele nordic al corului, copie în acuarelă de József Huszka, 1903. Muzeul Maghiar de Arhitectură și Centrul de Documentare pentru Protejarea Monumentelor, Colecție de planuri, inv. no. FM 108

3. Szent Orsolya és a tizenegyezer szűz vértanúsága, Székelydálya (részlet)/The martyrdom of Saint Ursula and the Eleven Thousand Virgins, Daia (detail)/Martiriul Sfintei Ursula și al celor 11.000 de fecioare, Daia (detaliu)
4. Bartholomäus Kistler: *Von Sant Ursulen schifflin*, 1497 (forrás: DEKIERT: *i. m.* 228.kép)/Bartholomäus Kistler: *Von Sant Ursulen schifflin*, 1497 / Bartholomäus Kistler: *Von Sant Ursulen schifflin*, 1497
5. Szent Orsolya és a tizenegyezer szűz vértanúsága. Lichtental, ciszterci apáca kolostor, 1496 (forrás: ZEHNDER: *i. m.* 1. tábla)/The martyrdom of Saint Ursula and the Eleven Thousand Virgins. Cistercian nunnery of Lichtental, 1496/Martiriul Sfintei Ursula și al celor 11.000 de fecioare. Lichtental, mănăstirea călugărițelor cisterciene, 1496
6. Nagyszeben, domonkos apácák temploma (ma ferences templom), a szentély déli fala/Sibiu, church of the Dominican nunnery (today Franciscan church), southern chancel wall/Sibiu, biserica călugărițelor dominicane (azi biserică franciscană), peretele sudic al corului
7. Szent Bálint, Nagyszeben, 1515–1520 körül/Saint Valentine, Sibiu, c. 1515–1520/Sf. Valentin, Sibiu, cca. 1515–1520
8. Szent Bálint (részlet). Fotó: Kiss Lóránd/Saint Valentine (detail)/Sf. Valentin (detaliu)
9. Szent Bálint és egy azonosítatlan püspökszent a brulyai oltáron, 1520/Saint Valentine and an unknown bishop saint in the altarpiece from Bruuiu, 1520/Sf. Valentin și un sfânt episcop neidentificat pe polipticul de la Bruuiu, 1520
10. Lucas Cranach: Szent Bálint, Wittenberger Heiltumsbuch, 1509, fol. 20^v (forrás: *Wittenberger Heiltumsbuch: Faksimile-Neudruck der Ausgabe Wittenberg 1509*. Uhl, Unterschneidheim, 1969)/Lucas Cranach: Saint Valentine, Wittenberger Heiltumsbuch, 1509, fol. 20^v/Lucas Cranach: Sf. Valentin, Wittenberger Heiltumsbuch, 1509, fol. 20^v

KÓNYA ANNA

1. Szent Orsolya és a tizenegyezer szűz vértanúsága

Az északi fal harmadik mezője. (A:10)

2. A szentélyzáródás északi falának jelenete

3. Szent Orsolya és a tizenegyezer szűz vértanúsága

4. Bartholomäus Kistler:
Von Sant Ursulen schiff, 1497

5. Szent Orsolya és a tizenegyezer szűz
vértanúsága

6. Nagyszeben, domonkos apácák temploma (ma ferences templom), a szentély déli fala

7. Szent Bálint, Nagyszeben, 1515–1520 körül

8. Szent Bálint (részlet)

9. Szent Bálint és egy azonosítatlan püspökszent a brulyai oltáron, 1520

10. Lucas Cranach: Szent Bálint, *Wittenberger Heiltumsbuch*, 1509